

การวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในปัจฉิมสูตตามนัยแห่งนิพเพทิกสูต
An Analysis of Suffering in Paṭiccasamuppāda Based on
Nibbhedhikasutta

พระครูสาครธรรมรัตน์ ธรรมรัตน์

Phrakhru Sakhonthammarat Thammaratano^๑

อุทัย สติมัน Uthai Satiman^๒

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของคณาจารย์เรื่อง “การวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในปัจฉิมสูตตามนัยแห่งนิพเพทิกสูต” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องสภาวะทุกข์ในปัจฉิมสูตกับทุกขอริยสังขในนิพเพทิกสูต ทั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสารจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและทัศนคติของผู้ทรงคุณวุฒิอื่นๆ ผลการวิจัยพบว่า ทุกข์ในปัจฉิมสูตเป็นสภาวะธรรมอันเกิดจากเหตุปัจจัยที่อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นตามอาการ ๑๒ อย่าง เริ่มจาก อวิชชา-สังขาร-วิญญาณ-นามรูป-สฬายตนะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ-ชาติ-ชราและมรณะ จัดเป็นสภาวะทุกข์ ส่วนทุกข์ที่เกิดจากชาติชราและมรณะ เรียกว่าภิกขณทุกข์ อันเป็นอาการของทุกข์ที่ปรากฏออกมาเป็นโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เป็นต้น ส่วนทุกข์ในนิพเพทิกสูต พระพุทธองค์ทรงแจ้งต้นเหตุของการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ที่ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา โดยยึดปฏิบัติตามหลักอริยสังข ๔ ซึ่งเป็นกระบวนการตัดวงจรทุกข์ของปัจฉิมสูตบาท สรุปลงง่าย ๆ ว่า ทุกข์ตามปัจฉิมสูตมีเพียงอริยสังข ๓ ทุกข์ในอริยสังข ๔ เพิ่มมัชฌิมาปฏิบัติและนิพเพทิกสูตก็เป็นอีกหลักมัชฌิมาปฏิบัติหนึ่งซึ่งก็ได้แยกออกไปจากหลักปัจฉิมสูตบาทเลย

คำสำคัญ: ปัจฉิมสูตบาท, อริยสังข, ทุกข์

^๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Buddhist Studies, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University,
Thailand

^๒ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต Faculty of Humanities
and Social Sciences, Suan Dusit University, Thailand

Abstract

This article is a partial fulfillment of doctorate dissertation entitled “An Analysis of Suffering in Paṭṭicasamuppāda along the Line of Nibbedhikasutta” with objectives to analyze comparatively suffering in Paticcasamuppāda and Nibbedhikasutta. Research methodology is based on documents in Theravada Buddhist scriptures. Research findings are as followings : suffering in Paticcasamuppāda is the whole mass of suffering according to the Law of Causation started from ignorance-kamma formations-consciousness-mind and matter-the six senses-contact-feeling-craving-clinging-becoming-birth-decay and death. The suffering caused from sorrow, lamentation, pain, and despair, etc. are miscellaneous. Suffering in Nibbedhikasutta, the Buddha says the three kinds of cravings as sensual craving, craving for existence, craving for non-existence are the causes and extinction of suffering in the circle of dependent origination according to the Four Noble Truths, so-called the Middle Path. To conclude, Paticcasamuppāda enumerates phenomenon suffering, stating only the first three Noble Truths, while Nibbedhikasutta implements the fourth, i.e. the path leading to the extinction of suffering.

Keywords: Paticcasamuppāda, the Four Noble Truths, Suffering.

๑. บทนำ

ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่บุคคลทั้งหลายเมื่อสรุปลงแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. มัชฌิมนธรรม คือธรรมที่เป็นกฎธรรมดาหรือกฎธรรมชาติ ดังเช่นในอุปาทาสูตร ว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งพระตถาคต มีข้อความดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดาความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้น

ว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^๓

จะเห็นได้ว่า ข้อความที่เน้นไว้นั้นเป็นกฎธรรมดา ซึ่งเรียกว่า “นิยาม ๓” หลักความจริงนี้แสดงให้เห็นลักษณะ ๓ อย่างที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” ของสภาวธรรมทั้งหลายที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม หลักทั้ง ๓ นี้ ก็คงมีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าจึงเป็นแต่ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผยแก่เวไนย^๔

๒. พระธรรมเทศนาหรือมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความพ้นทุกข์หรือดับทุกข์

ในพระสูตรข้างต้นมีข้อความต่อมาที่ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าครั้นบรรลุแล้ว จึงทรงนำมาตรัสบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง, สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เป็นพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงกฎธรรมชาติเหล่านี้เป็นตัวตั้งเพื่อนำมาประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม ในอรรถกถา อังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต ชื่อมนโรธปุรณี พระพุทธโฆสจารย์ ผู้รจนาได้กล่าวถึงนิพเพธิกสูตรว่า “ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสทั้งวิภูฏะ และวิวิภูฏะไว้แล้ว”^๕ คำว่า “วิภูฏะ” หมายถึงการวนเวียนหรือการเวียนว่ายตายเกิด ส่วนวิวิภูฏะ คือภาวะพ้นจากวิภูฏะ ได้แก่นิพพาน พระพุทธโฆสจารย์ใช้ ๒ คำนี้เล็งความหมายว่า หลักธรรมที่เป็นหลักการหรือทฤษฎีล้วน ๆ เช่น ปฏิจจสมุปบาท นิยาม ๓ อันเป็นกฎเกณฑ์ธรรมชาติ เป็นอยู่และเป็นไปในโลก พุดให้เข้าใจง่าย ๆ ว่า หมุนเวียน (วิภูฏะ) อยู่กับโลก ชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงเชิงวิภูฏะ แต่หากทรงอธิบายถึงวิธีการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นนั้นคือพ้นจากทุกข์ ซึ่งก็หมายถึงดับไตรวิภู หรือวิภูฏะ คือกิเลสวิภู กรรมวิภู และวิปากวิภู^๖ เมื่อดับได้หมดสิ้นแล้วชื่อว่าวิวิภูฏะ ดังเช่นในนิพเพธิกสูตร

การตรัสแสดงเชิงวิภูฏะและเชิงวิวิภูฏะ ขอให้ศึกษาเปรียบเทียบจากพระสูตร ๒ สูตรต่อไปนี้เป็น

๑) ปฏิจจสมุปบาทสูตร มีข้อความว่า

ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจสมุปบาทเป็นอย่างไร

คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

^๓ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๙๒.

^๕ อัง.ฉก. (ไทย) ๑/๖๓/๒๑๖.

^๖ วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๒๕๔/๓๒๑.

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
 เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
 เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
 เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
 เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
 เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี
 เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี
 เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ(ความเศร้าโศก) ปรีทเวหา (ความคร่ำ
 ครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ)
 จึงมี

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้
 ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท^๗

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวหา ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับ
 แห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้^๘

ปฏิจจสมุปบาทสูตร เป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเชิงวิภูษะ คือแสดง
 ถึงกฎธรรมดแห่งชีวิตของมนุษย์ ที่ต้องเวียนว่ายตายเกิด หมວตธรรมนี้เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท
 คือปัจจัยการ หมายถึงอาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น^๙ ทั้ง ๑๒ ข้อเป็นปัจจัยต่อเนื่องกันไป
 หมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้นไม่มีปลาย เรียกว่าภวัจจร (วงล้อหรือวงจรแห่งภพ) มีอีกชื่อหนึ่ง
 เรียกว่าอิทัปปัจจยตา^{๑๐}

๒) นิพเพธิกสูตร ข้อทุกข์มีข้อความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมบรรยายที่เป็นเหตุขำ
 แรกกิเลสนั้นอะไรบ้าง คือ **เธอทั้งหลายพึงทราบทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความต่างกันแห่งทุกข์
 วิบากแห่งทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์**”^{๑๑} เนื่องจากธรรมเป็นที่
 ขำแรกกิเลสนี้มี ๖ หัวข้อ จึงอยู่ในฉกณินบาต อังคุตตรนิกาย และจะเห็นได้ว่าแต่ละข้อความ

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๓/๒-๖; ที.ม. (แปล) ๑๐/๕๗-๖๑/๓๑-๓๕, ท.ม. (ไทย) ๑๐/๙๖-๑๑๖/
 ๕๗-๖๖, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๑-๓; อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒-๒๔๓. ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๗/๑๑๓, ขุ.จ.
 (ไทย) ๓๐/๔/๕๕-๕๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕-๒๒๕-๓๕๓/๒๑๘-๓๐๕.

^๘ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๓/๒-๖; ที.ม. (แปล) ๑๐/๕๗-๖๑/๓๑-๓๕, ท.ม. (ไทย) ๑๐/๙๖-๑๑๖/
 ๕๗-๖๖, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๑-๓; อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒-๒๔๓. ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๗/๑๑๓, ขุ.จ.
 (ไทย) ๓๐/๔/๕๕-๕๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕-๒๒๕-๓๕๓/๒๑๘-๓๐๕.

^๙ ส.นิ. (ไทย) ๒/๑/๗.

^{๑๐} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์
 ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, หน้า ๒๕๒-๒๕๖.

^{๑๑} อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๒๓/๕๗๑.

พระพุทธองค์ทรงแสดงวิธีการชำแรกกิเลสโดยลำดับหัวข้อ ๖ หัวข้อ คือลักษณะ เหตุเกิด, ความต่างกัน, วิบาก, ความดับ, และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ ดังกรณีหัวข้อสุดท้าย คือ ทุกข์ ทรงอธิบายแนวทางการชำแรกกิเลสโดยการดับทุกข์ไว้ดังนี้ “เรากล่าวไว้เช่นนี้แล้วว่า ‘เธอทั้งหลายพึงทราบทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความต่างกันแห่งทุกข์ วิบากแห่งทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์’ เพราะอาศัยอะไรเราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น” โดยเฉพาะตรัสว่า “ตัณหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เพราะดับตัณหาทุกข์จึงดับ” ส่วนข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ ดัง พระพุทธดำรัสว่า “เพราะอริยสาวกรู้ชัดทุกข้ออย่างนี้ รู้ชัดเหตุเกิดแห่งทุกข์อย่างนี้ รู้ชัดความต่างกันแห่งทุกข์อย่างนี้ รู้ชัดวิบากแห่งทุกข์อย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งทุกข์อย่างนี้ รู้ชัดข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์อย่างนี้ เธอจึงรู้ชัดพรหมจรรย์ที่เป็นเหตุชำแรกกิเลส เป็นที่ดับทุกข์”^{๑๒}

จะเห็นได้ว่า นิพเพธิกสูตร พระพุทธองค์ตรัสแสดงเชิงวิวิญญูะ คือแนวทางหรือวิธีการปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากวิญญูะ ลักษณะการนำเสนอหลักการในเชิงวิญญูะ และวิธีการในเชิงวิวิญญูะ เช่นนี้ ในหนังสือ “พุทธธรรมฉบับปรับขยาย” พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ท่านจำแนกพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเป็น ๒ ภาคหรือ ๒ ส่วน คือ (๑) มัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับกฎธรรมดาหรือกฎธรรมชาติ เช่นเรื่องขันธ ๕, आयตนะ ๖, ไตรลักษณ์, ปฏิจจสมุปบาท, และกรรม หลักการเหล่านี้ไม่เกี่ยวกับการเกิดหรือไม่เกิดของพระพุทธเจ้า ก็เป็นธรรมดาของโลกอยู่แล้ว เช่นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปของสรรพสิ่งทั้งหลาย ในภาคที่ ๒ เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือวิธีการปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากวิญญูะ พ้นได้ก็เป็นวิวิญญูะ ยกตัวอย่างเช่น ทุกข์ ถ้าเป็นทุกข์ในไตรลักษณ์ก็เป็นเรื่องของมัชฌิมนธรรมเทศนา แต่ถ้าเป็นวิธีการดับทุกข์ตามทุกข์ในอริยสัจ ๔ ก็เป็นเชิงวิวิญญูะ^{๑๓}

เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจใคร่จะศึกษาวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นมัชฌิมนธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้เป็นเชิงวิญญูะและทุกข์ในนิพเพธิกสูตรที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาอันแสดงข้อปฏิบัติไว้เป็นกระบวนการดับทุกข์เป็นเชิงวิวิญญูะ โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงข้อแตกต่างและความเชื่อมโยงกันตามนัยแห่งอริยสัจ ๔ ซึ่งคงจะเป็นประโยชน์แก่วงการวิจัยทางพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

๒. วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๒.๑ เพื่อศึกษาเรื่องทุกข์ในปฏิจจสมุปบาท
- ๒.๒ เพื่อศึกษาเรื่องทุกข์ในนิพเพธิกสูตร

^{๑๒} อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๗๘-๕๗๙.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๗๖.

๒.๓ เพื่อวิเคราะห์เรื่องทุกขีในปฏิจสุมุปาบทตามนัยแห่งนิพเพิกสูตร

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) คือ การศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จากหนังสือและเอกสารทางวิชาการของผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการดังนี้

๑. การตั้งและการกำหนดประเด็นปัญหา โดยหัวข้อเรื่องและกำหนดประเด็นปัญหาหรือวัตถุประสงค์จะวิจัยเชื่อมโยงกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๒. การรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยจะได้รวบรวมข้อมูลโดยเริ่มเก็บข้อมูลและเอกสารหลักฐานทั้งที่เป็นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก และทุติยภูมิ คือ อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และเอกสารที่เกี่ยวข้องอื่นๆ

๓. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้ามาวิเคราะห์จัดลำดับก่อนและหลังตามลำดับความสำคัญของแต่ละบทตอน แบ่งหมวดหมู่ให้เหมาะสมแก่การวิจัย การวิเคราะห์เนื้อหาโดยสรุปเมื่อใช้กับการวิจัยเอกสาร (Documentary Research)

๔. การเรียบเรียงจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม นำเสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อดำเนินการในขั้นต่อไป

๔. ผลการวิจัย

ปฏิจสุมุปาบท คือธรรมที่อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก่อนจะได้ตรัสรู้ ก็จะมีทรมนสิการถึงปฏิจสุมุปาบทจนเกิดพระปัญญาญาณในแต่ละข้อแล้วจึงทรงใคร่ครวญให้ยิ่งขึ้นไป ไม่ว่าจะวนเวียนเป็นวัฏจักรทั้งโดยอนุโลมหรือปฏิโลม ลักษณะเช่นนี้เป็นมัชฌิมนธรรมเทศนา เป็นกฎธรรมดาของโลก แต่เมื่อขยายความนำมาปรับขยายหรือปรับใช้ จะเรียกเป็นปฏิจสุมุปนิพนธรรม กระบวนการปฏิจสุมุปาบทอาจสังเคราะห์ลงในวัฏฏะ ๓ คือ กิเลส กรรม และวิบาก เรียกว่าภวัตร อันทำให้เกิดภพเกิดชาติ การเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งถือว่าเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ หากพิจารณาในแง่ทุกข์ก็จะเกิดวัฏจักร เพราะไม่รู้เหตุเกิดแห่งทุกข์ ไม่รู้จักความดับทุกข์ โดยเฉพาะไม่รู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งก็เป็นเรื่องของอริยสัจ ๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวว่าปฏิจสุมุปาบท เป็นหลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา^{๑๔}

ในที่นี้จะเริ่มกล่าวถึงความเป็นมาของปฏิจสุมุปาบทก่อน มีปรากฏในมหาขันธ์กะ โปธิกคา ว่าด้วยเหตุการณ์แรกตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ณ ควางตันโปธิพฤกษ์ เรื่องทรมนสิการ

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรมฉบับปรับขยาย*, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, หน้า ๑๕๒.

ปฏิจจนสมุปบาท ในมหาวรรค ภาค ๑ แห่งพระวินัยปิฎก เริ่มความว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาค พุทธเจ้าเมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควางตันโพธิพฤกษ์ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว คือทรงนั่งขัดสมาธิโดยไม่ลุกขึ้นเลยตลอด ๗ วัน เสวยวิมุตตสุขอยู่ ณ ควางตันโพธิพฤกษ์เป็นเวลา ๗ วัน ที่นั่นพระผู้มีพระภาคทรงมนสิการ คือทรงพิจารณาโดยถ้วนถี่ ใส่พระทัยโดยถ้วนถี่ พิจารณาโดยแยบคายซึ่งปฏิจจนสมุปบาทโดยอนุโลม ตลอดปฐมยามคือยามแรกแห่งราตรีว่า

ปฏิจจนสมุปบาทโดยอนุโลม

เพราะอวิชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี

กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้^{๑๕}

เมื่อว่าถึงนิยามและความหมายของปฏิจจนสมุปบาท ท่านพุทธทาสภิกขุ ให้ความเห็นว่า

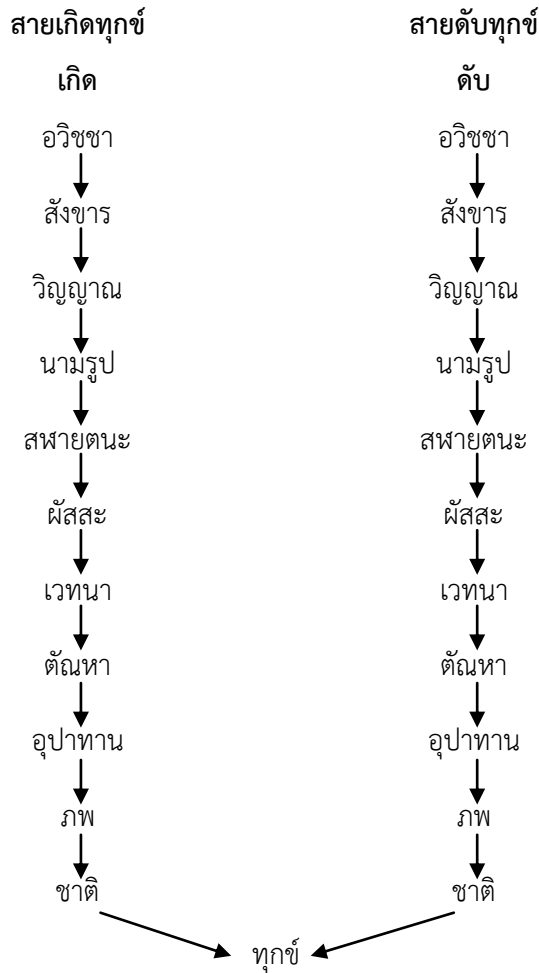
ถ้าถามว่า ปฏิจจนสมุปบาทคืออะไร ก็ตอบว่า ปฏิจจนสมุปบาท คือการแสดงให้ทราบว่า ทุกข์จะเกิดขึ้นมาอย่างไรและจะดับลงไปอย่างไรโดยละเอียด ; แสดงให้ทราบว่า การที่ทุกข์เกิดขึ้นและดับไปนั้น มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่อาศัยกันและกัน; ไม่ใช่ต้องมีเทวดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรืออะไรที่โหนมาช่วยทำให้ทุกข์เกิด หรือทำให้ความทุกข์ดับ มันเป็นเรื่องของธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกันอยู่หลาย ๆ ชั้น แม้อาศัยกันแล้วทำให้ความทุกข์เกิดขึ้น หรือจะทำให้

^{๑๕} วิ.ม. (ไทย) ๔//๑/๑-๓.

ความทุกข์ดับไปก็ตาม คำว่า “ปฏิเสธ” แปลว่าอาศัย; คำว่า “สมุปบาท” แปลว่าเกิดขึ้นพร้อม; เรื่องของสิ่งที่อาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้นพร้อมนี้คือเรื่องปฏิเสธสมุปบาท^{๑๖}

ปฏิเสธสมุปบาท แม้จะยึดเอาทุกข์เป็นตัวตั้ง ก็แสดงเฉพาะส่วนที่เป็น สมุทวารวารี คือ การเกิดแห่งทุกข์ ซึ่งอาจเรียกชื่อว่าสายเกิดทุกข์ และนิโรธวาร คือความดับแห่งทุกข์ ซึ่งอาจเรียกชื่อว่า สายดับทุกข์ ในภาคบทนำของสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ได้แสดงแผนผังไว้ดังนี้^{๑๗}

ปฏิเสธสมุปบาทโดยอนุโลม เป็นสายเกิดทุกข์ แต่ถ้าเป็นปฏิเสธสมุปบาทโดยปฏิโลม ซึ่งเป็นสายดับทุกข์ จะตรัสว่า “เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ ฯลฯ เพราะ

^{๑๖} พุทธทาส อินทปัญโญ, ปฏิเสธสมุปบาทจากพระโฆษธัมม, (กรุงเทพมหานคร : หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๑), หน้า ๔๔.

^{๑๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/บทนำ/[๙].

ชาติดับ ขรา มรณะ โสกะ ปรีเวทะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงดับ กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการดับด้วยอาการอย่างนี้”^{๑๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายถึงปัจจัยการขันธ์ว่า ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดขรา มรณะ ว่าเมื่อมีการเกิด กระบวนการของชีวิตคือนามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา ขึ้นหมุนเวียนวงจรอีก และเมื่อมีการเกิด (ชาติ) ขึ้นใหม่ ย่อมเป็นการแน่นอนที่จะต้องมีการมรณะ ความเสื่อมโทรมและแตกดับแห่งกระบวนการของชีวิตนั้น สำหรับปุถุชน ขรามรณะนี้ย่อมคุกคามบีบคั้น ทั้งโดยขัดแย้งและแผงซ้อน (อยู่ในจิตส่วนลึก) ตลอดเวลา ดังนั้นในวงจรชีวิตของปุถุชน ขรามรณะจึงพุ่งเข้ามาด้วย โสกะ ปรีเวทะทุกข์ โทมนัส อุปายาส ซึ่งเรียกรวมว่าความทุกข์นั่นเอง คำสรุปของปฏิจจสมุปปาทจึงมีว่า “กองทุกข์ทั้งปวงจึงเกิดมีด้วยอาการอย่างนี้”^{๑๙}

ในนิพเพติกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแสดงว่า ตัณหา เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ กล่าวคือสมุทัยแห่งทุกข์ ในที่นี้หมายเอาเฉพาะตัณหา หากถือตามปฏิจจสมุปปาท “เวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี” และ “ตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี” หมายความว่า เหตุเกิดแห่งเวทนาได้แก่ ตัณหา แต่ตั้งได้กล่าวแล้วในตอนต้น ปฏิจจสมุปปาทเป็นวงจรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด เรียกว่า “ภวัจกร” การตัดวงจรเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ ในนิพเพติกสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ตัณหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เมื่อจะให้ทุกข์ดับ ก็ต้องดับที่เหตุคือตัณหา

ในพระไตรปิฎก มีกล่าวถึงตัณหาและความสิ้นไปแห่งตัณหาหลายแห่ง เช่น ตัณหักขยสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิบัติ เพื่อความสิ้นตัณหา และตัณหานิโรธสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิบัติ เพื่อความดับตัณหา แต่ไม่ได้ระบุว่าตัณหาประเภทใด คือตัณหา ๓, ตัณหา ๖, หรือตัณหาวิจจริต ๑๐๘ แต่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหา พระพุทธองค์ใช้โพชฌงค์ ๗ ประการ^{๒๐} ในตัณหาสูตร ว่าด้วยตัณหา ทรงจำแนกเป็น ๓ คือกามตัณหา, ภวตัณหา, วิภวตัณหา และทรงแสดงข้อปฏิบัติเพื่อความดับตัณหาด้วยอริยมรรคมืองค์ ๘^{๒๑} ทั้ง ๓ สูตรนี้มีที่มาในสังยุตตนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่ม ๑๙

ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย (พระไตรปิฎกเล่ม ๒๑) มีตัณหาสูตร ว่าด้วยตัณหา กล่าวถึงลักษณะของตัณหาวิจจริต ๑๘ ซึ่งจำแนกออกไปเป็น ๓๖ และ ๑๐๘ อย่าง ที่อาศัยชั้นร ปัญจกายใน แต่ในพระสูตรนี้ทรงแสดงตัณหาเชิงวิภูษะ คือสภาวะธรรม เป็นสมุทวาร ไม่ได้

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒-๓.

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, หน้า ๑๗๔.

^{๒๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๐๗-๒๐๘/๑๓๘-๑๔๐.

^{๒๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๐/๙๘-๙๙.

แสดงเชิงวิวิฎฐะ คือนิโรธคามินีปฏิปทา^{๒๒} ส่วนต้นหาสูตร ในขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ตรัสแสดงต้นหา ๓ ในฐานะเครื่องผูกสัตว์ไว้ในสังสารวัฏ แต่ไม่ได้แสดงข้อปฏิบัติเพื่อดับต้นหาไว้^{๒๓}

ต้นหาสูตร ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ตรัสแสดงต้นหา ๖ ซึ่งเกิดขึ้นเฉพาะปัญญาชั้นรกภายใน ตามอายตนะภายใน ๖ มีรูป ต้นหา เป็นต้น ก็ตรัสเพียงว่าเป็นไตรลักษณ์ แต่ไม่ได้แสดงวิธีการดับต้นหาไว้^{๒๔} ต้นหาสูตร ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ตรัสแต่เพียงว่า โลกถูกต้นหาพาไป ต้นหาเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ ตรัสแสดงไว้โดยไม่ได้จำแนกว่าต้นหาประเภทใด และมีวิธีดับได้อย่างไร^{๒๕} อนึ่ง ในต้นหาสูตร ในสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ทรงแสดงว่า ต้นหา ๖ มีรูปต้นหา เป็นต้น ว่าเป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ^{๒๖}

ในทางพระอภิธรรม องค์ธรรมของต้นหา ท่านสงเคราะห์ลงในโลภะเจตสิก^{๒๗} คือ กามตัณหา นั้น ได้แก่โลภะเจตสิกในโลกทิฏฐิวิปยุต ๔ ดวง ส่วนภวตัณหา ได้แก่โลภะเจตสิกที่ประกอบได้ในโลกมุลจิต ทั้ง ๘ ดวง และวิภวตัณหา ได้แก่โลภะเจตสิกที่สัมปยุตด้วยอุจเฉททิฏฐิ ๔ ดวง คือต่างกันแต่ความเห็นว่ายั่งยืนกับเห็นว่าสูญเท่านั้น

ต้นหาทั้ง ๒ นี้ ถ้าจะกล่าวโดยพิศดารแล้ว ก็มีจำนวน ๑๐๘ คือ อายตนะ ๑๒ ในต้นหา (กาม ภว และวิภว) รวมเป็น ๖ และประกอบด้วยกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต จึงเป็นจำนวน ๑๐๘ ทั้งนี้แจกแจงโดยวัตถุที่เป็นอารมณ์ของต้นหาคือ

๑. ถ้ากล่าวโดยมัชฌิมา คืออย่างกลาง ก็ได้แก่ต้นหา
๒. ถ้ากล่าวโดยย่อ ก็ได้แก่โลภะเจตสิกอย่างเดียวนั้น

ถ้าต้นหาเหล่านี้ เป็นสาเหตุให้เกิดทุกข์จริง มีการทำให้เกิดขึ้นเป็นภพใหม่เป็นต้น โดยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกต้นหาเหล่านี้ว่า ทุกขสมุทัย เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ คือได้แก่สภาวะธรรม ๑๖๐ หรือได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้นนั่นเอง

ในทุกขสมุทัยสัจ มีสภาพใจความที่ทำให้เป็นไป ๔ อย่าง คือ

๑. มีการบำรุงให้ทุกข์เกิดขึ้นหรือเจริญขึ้นมากมาย
๒. ย่อมชักนำมาซึ่งทุกข์ให้ตั้งอยู่ยืดยาว
๓. ย่อมประกอบหรือร้อยรัดไว้ มิให้ทุกข์พ้นไปได้
๔. ย่อมเป็นสภาพที่กังวล ชัดขวางไว้มิให้พ้นจากทุกข์^{๒๘}

^{๒๒} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๙/๓๑๑-๓๑๓.

^{๒๓} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๕๘/๔๑๒-๔๑๓.

^{๒๔} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๙๕/๒๙๕.

^{๒๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖๓/๗๔.

^{๒๖} ส.ข. (ไทย) ๗/๓๑๙/๓๓๒-๓๓๓.

^{๒๗} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๕๘/๑๕๙.

^{๒๘} พุ.ป.อ. (ไทย) ๕๐/๒๖.

ตัณหาทั้ง ๓ นี้เป็นธรรมที่ควรจะให้หมดไปหรือให้สิ้นไป ฉะนั้นตัณหา จึงเป็นปหานตัปพรหม คือเป็นธรรมในประเภทที่ต้องละ ไม่ใช่เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ หรือควรเจริญให้เกิดขึ้น

ความดับทุกข์ตามหลักนิโรธ โดยนิโรธสังเป็นหมวดธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นถึง ความเป็นเหตุปัจจัยเช่นเดียวกันกับปฏิจจสมุปบาท ที่เกิดขึ้นและดับไปตามอำนาจแห่งเหตุปัจจัย อริยสัง ๔ ที่ทรงแสดงในมหาสติปัฏฐานสูตร ประกอบด้วยทุกขนิโรธ หรือเรียกสั้นๆ ว่า นิโรธ คือ ความดับทุกข์ ในธรรมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงการดับทุกข์ว่า อิทธิ โข ปน ภิกขเว ทุกขนิโรธ อริยสงจํ โย ตสสาเยว ตณหาย อเสสวราคานิโรโธ จาโค ปฏินิสสคโค มุตติ อนาลโย^{๒๙} แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธอริยสัง คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละทั้ง ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา”^{๓๐}

ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์ในอริยสัง ๔ จึงมีความสอดคล้องกันในฐานะที่เป็นเหตุเป็นผลกันเช่นเดียวกันกับหลักปฏิจจสมุปบาท กล่าวคือไม่มีสิ่งใดที่สามารถเกิดขึ้นได้เองโดยไม่มีเหตุปัจจัย ส่วนในหลักอริยสัง ๔ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเราจะเห็นได้ว่าที่เราต้องเกิดมารับผลกรรมในภพชาติต่างๆ ก็เกิดจากกิเลส คือ ตัณหา ซึ่งทำให้สัตว์โลกต้องดิ้นรนทำกรรมกันต่อไป จึงต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ประสบกับความทุกข์วนเวียนอย่างนี้อย่างไม่รู้จักจบสิ้นตราบเท่าที่ยังไม่รู้จริงในหลักอริยสัง ๔ และปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในกัมมนิโรธสูตรว่า ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับกรรม คืออริยมรรค มีสมาธิปฏิญาณ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (คำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากรรมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และ สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)^{๓๑}

ความทุกข์ในนิพเพธิกสูตร (ทุกข์ในอริยสัง ๔) ก็มีกิเลส คือ ตัณหา (ความอยาก) เป็นเหตุเกิดทุกข์ ซึ่งก็จัดอยู่ในส่วนของวิบากกรรมในสังสารวัฏ และจะต้องวนเวียนอยู่ในวัฏสงสาร จนกว่าจะบรรลุนิพพานจึงจะถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตคือ การไม่กลับมาเกิดอีกต่อไป สมดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอริยสาวกผู้ชดทุกขอย่างนี้ รู้ชัดเหตุเกิดแห่งทุกขอย่างนี้รู้ชัดความต่างกันแห่งทุกขอย่างนี้ รู้ชัดวิบากแห่งทุกขอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งทุกขอย่างนี้ รู้ชัดข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกขอย่างนี้ เธอจึงรู้ชัดพรหมจรรย์ที่เป็นเหตุขำแรก กิเลส เป็นที่ดับทุกข์นี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้นว่า เธอทั้งหลายพึงทราบทุกข เหตุเกิดแห่งทุกข ความต่างกันแห่งทุกข วิบากแห่งทุกข ความดับแห่งทุกข ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข”^{๓๒} ฉะนั้น

^{๒๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๔/๑๔.

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๒.

^{๓๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙-๑๘๐.

^{๓๒} อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๙.

หลักธรรมในอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นหลักปฏิบัติอันสำคัญในหลักอริยสัจ ๔ เพราะเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความพ้นทุกข์ ซึ่งเรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

๕. บทสรุป

จากการวิเคราะห์เรื่องทุกขนิพเพติกสูตร (ทุกขนิอริยสัจ ๔) กับทุกขนิปฏิจจสมุปบาท ธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้มุ่งแสดงเรื่องทุกข์ของชีวิตหรือวิภวและวิวิภวโดยทุกขนิปฏิจจสมุปบาทมุ่งแสดงกระบวนการเกิดขึ้นหรือดับไปของเหตุปัจจัยผลธรรมจึงเกิดขึ้น ส่วนทุกขนิพเพติกสูตร (ทุกขนิอริยสัจ ๔) มุ่งแสดงวิภวและวิวิภวโดยจำแนกออกเป็นส่วนๆ ทำให้เห็นธรรมทั้ง ๒ ฝ่ายได้อย่างชัดเจนกล่าวคือ (๑) ฝ่ายวิภวได้แก่ทุกขอริยสัจและทุกขสมุทยอริยสัจ (๒) ฝ่ายวิวิภว ได้แก่ทุกขนิโรธอริยสัจและทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือ (๑) ทุกขนิพเพติกสูตร (ทุกขนิอริยสัจ ๔)กับทุกขนิปฏิจจสมุปบาทหมายถึงธรรม ๑๑ ประการ ได้แก่ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขโทมนัส อุปายาส การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักและการไม่ได้สิ่งที่ต้องการ (๒) เหตุเกิดแห่งทุกขนิพเพติกสูตร (ทุกขสมุทยอริยสัจ ๔) กับทุกขนิปฏิจจสมุปบาทฝ่ายอนุโลมกล่าวคือเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยสังขารจึงมีเพราะสังขารเป็นปัจจัยวิญญาณจึงมี ฯลฯ (๓) ความดับแห่งทุกขนิพเพติกสูตร(ทุกขนิโรธอริยสัจ ๔) กับปฏิจจสมุปบาทฝ่ายปฏิโลมที่แสดงถึงเหตุปัจจัยทั้งหลายดับความทุกขนิสังสารวัฏจึงดับตามไปด้วยซึ่งสภาวะธรรมเหล่านี้บุคคลสามารถเข้าถึงได้จะต้องอาศัยหลักการปฏิบัติในอริยมรรคมีองค์ ๘ (๔) อุบายให้ถึงความดับแห่งทุกขนิพเพติกสูตร(ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ)หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิข้อปฏิบัติเหล่านี้เป็นธรรมที่จะตดวงจรปฏิจจสมุปบาทได้ จะเห็นได้ว่าความทุกขนิพเพติกสูตร (ทุกขนิอริยสัจ ๔) และความทุกขนิปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมเดียวกันต่างกันแต่เพียงว่า ปฏิจจสมุปบาทไม่ได้แสดงวิธีปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงพระนิพพานเท่านั้นแต่ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่ช่วยอธิบายความเป็นไปของเหตุปัจจัยในอริยสัจ ๔ ว่าอริยสัจแต่ละข้อนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไรไม่มีเหตุปัจจัยอย่างไรเป็นต้น

ความทุกขนิพเพติกสูตรกับปฏิจจสมุปบาทดับได้ด้วยการบรรลุดุธรรม โดยพระพุทธศาสนาถือว่าการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา เพราะเป็นการวนเวียนอยู่ในกระแสหมุนวนแห่งความทุกข์ กระแสของการเวียนเกิดเวียนตายที่เรียกว่าสังสารวัฏ คือ กิเลส กรรม วิบากเวียนกันอยู่อย่างนี้สำหรับปฏิจจสมุปบาท เมื่อจัดลงในวิภว ๓ ได้ดังนี้ (๑) อวิชชา ตัณหา อุปาทาน จัดเป็นกิเลสวัฏ (๒) สังขาร (กรรม) ภพ (ส่วนที่เป็นกรรม ภพ) จัดเป็นกรรมวัฏ และ (๓) วิญญาณ นามรูป आयตนะ ผัสสะ เวทนา ภพ (ส่วนที่เป็นอุปัติ ภพ) ชาติ ชรามรณะ จัดเป็นวิปากวัฏ ฉะนั้นความทุกขนิพเพติกสูตร (ทุกขนิอริยสัจ ๔) กับทุกขนิปฏิจจสมุปบาทดับได้ด้วยการบรรลุดุธรรมตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี

และพระอรหันต์ โดยตัดวงจรการเวียนตายเวียนเกิดที่เรียกว่าสังสารวัฏ ตามวงจรปฏิจจำสมุปบาท มีอริขะเป็นจุดเริ่มต้น และชรา มรณะ โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นจุดสุดท้ายได้อย่างสิ้นเชิงและตลอดไปโดยไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสังสารอีกต่อไป

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ วิทยญาณ, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระ สุตตันตปิฎก เล่ม ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๖.

_____. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓.

_____. พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๔๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๙.

พุทธทาสภิกขุ. ปฏิจจำสมุปบาทจากพระโอษฐ์. กรุงเทพมหานคร : หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๑.

